

УДК 002.2(477)"1917":[061.1:015](477-25)



Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник Державного архіву друку
Книжкової палати України

Перші надходження Книжкової палати України (книгодруки 1917 р.)

Формування фондів Книжкової палати України розпочалося заздалегідь від її офіційного (24.01.1919) утворення. Затверджений 15 червня 1917 р. виконавчий орган Української Центральної Ради — Генеральний секретаріат — ініціював надсилання обов'язкових примірників вітчизняних книгодруків до бібліотечного відділу Генерального секретаріату народної освіти. За часів Гетьманату Павла Скоропадського функцію збирання та збереження всієї друкованої продукції, що виходила на теренах України, розпочав виконувати архівно-бібліотечний відділ Головного управління мистецтв та національної культури. Загалом, на момент утворення Головної Книжної Палати у сховищах відділу накопичилося 2396 примірників друкованої продукції, з яких надходження 1917 р. становили 661 примірник, 1918 р. — 1735 примірників. У 1919 р., коли Книжна Палата вже працювала, на полиці потрапило 2007 вітчизняних новодруків.

Звичайно, що тоді не існувало чітких правил, яких дотримуються сучасні книговидавці, надсилаючи у Книжкову палату України по одному обов'язковому примірнику своєї продукції. Взагалі, на етапі формування фондів установи чіткого механізму надходжень ще не було, про що свідчать різноманітні штампи й печатки на книжках 1917 р. Тогочасні новинки книгодруку потрапляли до Палати з полиць громадських бібліотек, наукових товариств, приватних колекцій тощо переважно завдяки збігу обставин чи щасливому випадку, інакше кажучи, новонадходження мали не систематизований характер. Оскільки у спецфонді зберігаються цілі добірки праць маловідомих авторів, не виключаємо, що перші надходження також потрапляли як дарунки від письменників, передавалися через знайомих, друзів, гостей Києва. Виходячи з проведеного аналізу, найщедрішими дарувальниками були одесити, адже видання південної української Пальміри вочевидь превалюють серед надходжень 1917 р. Загалом, говорити про повноцінну палітру тогочасної видавничої справи, представлену в спецфонді, за таких обставин, напевно, не варто. Це був лише початок великої справи і у тому його незаперечна історична значущість. То цінніші, на нашу думку, ті раритети, що попри все "пробилися" до сучасного дослідника кризь століття.

Слід зазначити, що незважаючи на незначний обсяг надходжень, вважаємо доетапний період роз-

витку Книжкової палати України надзвичайно важливим, адже було започатковано процес зберігання друкованого слова в Україні, що став обов'язковим завданням рівня державної відповідальності. Відтоді минуло століття, впродовж якого культура збереження книгодруків неухильно вкорінювалася у свідомості вітчизняних можновладців, завдяки чому в надрах Книжкової палати дотепер зберігаються навіть "найнебезпечніші" апокрифи — книжки, заборонені диктаторськими режимами. Страх перед неприйнятним, зазвичай політично небезпечним словом все ж пересилило усвідомлення обов'язку збереження національної друкованої спадщини.

Вивчаючи перші надходження палатних книгохробищ, авторка переконалася не тільки в їх тогочасній популярності та значущості, а й у сьогоденній актуальності. Так, без перебільшення знаковим для сучасників моментом є, власне, основний контент одиниць зберігання архіву 1917 р. Під першим (вхідним) номером надходжень (17-0001) зафіксовано казку революційного змісту "Як російський народ здобув собі "Землю і волю", що вийшла під авторством С. Сірого в одеському видавництві "Єднання" [34]. Святі для українця поняття — "земля і воля" — немовби віддзеркалили минулі, теперішні й майбутні прагнення нашого народу. У казці діють традиційні для російського фольклору персонажі: дід, баба, троє їхніх синів, наймолодший з яких Іван блукає світом зі своїм горбоконином, шукаючи правди-щастя й перемагаючи зло в усіх його підступних проявах. Дисонансом до казкового сюжету є проголошена сентенція про рівність жінок і чоловіків — по-революційному вперто звучить віршована констатація "Равны баба с мужиком — держат мир они вдвоем!" [34, с. 78—79]. На наш погляд, надзвичайно символічно, що у першому зареєстрованому у фондах Книжкової палати України виданні порушено такі актуальні світоглядні питання, як толерантність та гендерна рівність. Своєрідним науковим підсумком "казкової" ідеї стала праця Л. Гижицької "Становище жінки у теперішньому і майбутньому соціальному устрої" [12], що вийшла у тому самому одеському видавництві майже одночасно з казкою, а отже можемо стверджувати про не випадковість й актуальність цієї тематики в той час.

Не менш символічним, на наш погляд, є зміст другої за номером зберігання книжки (17-0002) у

секторі 1917 р. Її автор О. Агієнко досліджує питання реформи церкви, навіяної загальною "революцією духу", що відбулася за модерних часів новітньої історії [2]. З руйнацією Російської імперії стався колосальний злам столітніх канонів духовності, що насамперед вплинуло на організацію побутового життя, тогочасні форми дозвілля, святкового відпочинку тощо. У цьому контексті питання віри набули особливої ваги. О. Агієнко рагує "за невпинний рух в житті духа", "за динамічну релігійну форму" [2, с. 9]. На його думку, нова динамічна релігія позбавиться "рабського страху і покори", в основу релігійної віри буде покладено "вільну особистість", динамічна церква перетвориться на "всенародну" й навіть "всесвітню", релігійні погляди поєднуються з науковими, принаймні з позицій останніх автор пропонує переглянути таїнство причастя [2, с. 10—11].

Загалом, ідеї здобуття волі, облаштування справедливої суспільної устрою, поділу землі та вирішення проблеми власності на неї стали одними з провідних тем книгодруків революційного 1917 р. Їм присвячено понад третину досліджених текстів.

Земельне питання у різноманітних ракурсах розглядали численні автори, зокрема В. Бошко порушив проблему громадянської правоздатності селян у галузі землеволодіння [7]; О. Амон вважав приватну власність чужою і схилився до соціалістичної ідеї "розумної власності", коли власниками є всі, а не лише купка товстосумів [4, с. 60]; К. Воблий у дослідженні земельного питання спирався на статистичні першоджерела [11]; П. Вихляев розмірковував над тим, як урівняти права селян на землю [9]; Качинський закликав до першочергового розв'язання земельного питання [25]. Особливу активність у земельних справах демонстрували есери, що, як відомо, "подарували" свої ідеї більшовикам, чим забезпечили останнім потужне електоральне поле. Авторами есерівських праць про землю, написаних 1917 р. і збережених у Книжковій палаті, стали такі відомі історичні постаті, як В. Чернов [37], Л. Шишко [39]. Есерівські програми про землю представлено в авторській брошурі А. Фірсова [35], безіменних виданнях "Як розподілити землю" [24], "Як пропонує наділити землеробів землею Партія Народної Свободи" [23].

Лютнева революція 1917 р. підняла на поверхню питання організації державного управління за умови відсутності монарха. Цю тематику тоді порушували мало не щодня, тож на полицях спецфонду Книжкової палати України зберігаються неповторні свідчення пошуків і пропозицій демократичних моделей управління суспільством. Тогочасні суспільствознавці намагалися дослідити закордонний досвід: К. Кузнецов аналізував особливості австралійської демократії у контексті укладання нової російської Конституції [27; 28]; Н. Кабанов розмірковував над громадянськими свободами у країнах Західної Європи [22]; тогочасні публіцисти цікавилися проблемою становлення Ірландської республіки [21].

Надзвичайно широкий спектр думок представлено у працях із питань виборчого права, діяльності Всеросійських установчих зборів, земств, самоврядування у містах тощо. Приміром, одесит Е. Леович

аналізував актуальну і для сучасної України пропорційну систему виборів [29]; харків'янин І. Алексєєв [3] та одесити Н. Іванов [20] і Г. Львович [32] досліджували проблему організації "вселюдного, рівного, прямого і потайного виборчого права". Одеське культпросвітне товариство "Румчерода" розповсюджувало брошуру "Що мусить знати і пам'ятати кожен з нас під час виборів у міську думу" [38]. Вона коштувала символічних 8 копійок і, напевно, була найпопулярнішою у тогочасній Одесі. Іншому одеситові, пану Лисянському, належить ґрунтовна праця про Установчі збори та їх нагальні завдання [31]; цю тематику порушив і харків'янин Борович [6]; про діяльність земств і народних управ розмірковував киянин В. Бойко [5].

Найактивніше окреслену проблематику розробляв Е. Горський: на полицях спецфонду зберігається п'ять його видань 1917 р., два з яких присвячено Установчим зборам і громадянським правам людини [16; 18], а в решті розвинуто соціал-демократичні ідеї [14; 15] та висвітлено аспекти доволі гострої дискусії між прибічниками унітарного демократизму й симпатиками федеративної демократичної республіки [17]. Зіткнення цих ідей захопило все суспільство, а на питання, якої воно прагне автономії й федерації, дав відповідь М. Грушевський [19]. Проблему обговорювали на сторінках суспільно-політичної бібліотеки Б. Усовського, що видавалася у Харкові [1]; автономії України приділяв увагу С. Вікул [10]; у наукову полеміку з М. Грушевським вступив одеський професор І. Линниченко [30]. Зокрема, у відкритому листі до львівського колеги він зауважував, що Малоросія, усвідомивши неможливість існування як "окремої політичної одиниці", приєдналася до православного земляка і в силу переконань про спільність походження, відсутність кордонів, єдність побуту не може "плекати почуття і наміри" про свою окремішність та відділення від "єдиного політичного тіла" [30, с. 13]. Автономія Малоросії, за висловом І. Линниченка, істотно послабить міць усієї російської держави, особливо в умовах війни та революції [30, с. 40]. Подібні міркування й досі бентежать нашого північного сусіда.

Питання здобуття української автономії у новій федеративній демократичній Російській республіці було розвинуто у різноманітних історичних працях. Виступаючи за відбудову держави українського народу, історик Л. Цегельський зазначав, що демократизація Австрії та європеїзація Росії "чимраз більше втягують у політичну боротьбу українські народні маси" і, взагалі, у ХХ столітті склалися всі обставини для того, щоб "Україна стала самостійною державою" [36, с. 5]. Агітаційно виразним є й епіграф, дібраний автором до свого схематичного начерку, зокрема Л. Цегельський використав поетичний рядок І. Франка "Чи ще ж то ви мало наслужились Москві та ляхові?" [36, с. 3]. З тезами історика солідаризувався священник К. Ванькевич, який зазначав, що "заглянуло сонце і в наше віконце — сонце правди і волі", "нам стало вільно себе визнавати русинами-українцями", тож за таких умов можна відродити Україну-Русь [8, с. 5, 68]. Історичним підґрунтям української самостійності

стало правдиве трактування подій 1654 р. дослідника В. Пічети [33], який зауважував, що тогочасна злука не була підданством, адже статті Б. Хмельницького забезпечували Україні "правне становище" і, по суті, означали "інкорпорацію на особних умовах" [33, с. 14].

Надзвичайно цікавим змістом у 1917 р., на нашу думку, вирізнялася мемуарна література. Приміром, у спецфонді Книжкової палати зберігається унікальний наратив — спогади учасників повстання на броненосці "Потьомкін" у викладенні І. Горелика [13]. У книзі наведено невідому сьогоденському загалу версію арешту та загибелі одного з керівників повстання О. Матюшенка. Виявляється, політемігрант Румунії та США, відчуваючи ностальгію, повернувся у Росію. Відвідавши Одесу, вирушив до Миколаєва, де й знайшов "прикру загибель". Одного разу, коли О. Матюшенко у звичайному темпі перехожого крокував вулицею міста, торгівці вуличної лавки наздоганяли крадія. Останній втік, а переслідувачі наскочили на Матюшенка, обізналися, надавали йому стусанів і потягнули до жандармської дільниці. Стражі порядку швидко розібралися й відпустили невинного, але далі стався фатальний збіг обставин — спускаючись сходами, Матюшенко наштовхнувся на агента севастопольської поліції. Останній заволав "Та це ж сам Матюшенко!". Втекти Опанасу не вдалося... У мемуарах згадано ім'я одеського ката Жекмаки, який завдав мук мужньому потьомкінцю. Укладач мемуарів повідомив ще одну цікаву деталь: щоб назавжди стерти з народної пам'яті відомості про легендарне повстання, царська влада перейменувала панцирник на "Пантелеймон", чим вельми потішила Чорноморський флот, адже Матюшенка "звали Пантелеймоном" [13, с. 14—15]. Пояснень щодо того, чи було це прізвисько, чи Опанас Матюшенко насправді мав два імені, ми не знайшли, але текст мемуарів, виданий за десять років після поразки першої російської революції, викликає певну довіру, адже були живі-здорові свідки тих подій, мемуари, видані на батьківщині повстання — Одесі, швидко розповсюджувалися й могли бути опротестовані при першому ж ознайомленні з текстом. Цього не сталося, невідомий наратив понад століття простояв на полиці, приховуючи доволі цікаві подробиці з біографії матроса-революціонера.

Неабияку цінність спецфонду 1917 р. становить художня література, тим більше, що за кількісним показником вона відставала від друків суспільно-політичного призначення. Першим художнім твором (17-0011), що надійшов на зберігання до тогочасного бібліотечного відділу Генерального секретаріату з народної освіти, було оповідання С. Черкасенка "Маленький Горбань". Згодом (17-0038) надійшло оповідання "Баба Параска та баба Палажка" І. Нечуя-Левицького. Творчість письменника В. Короленка у спецфонді 1917 р. представлено публіцистичними працями, а саме "Падение царской власти" (17-0045) та "Война, отечество и человечество" (17-0046). Серед надходжень того часу є твори С. Васильченка, зокрема оповідання зі шкільного життя "Циганка" (17-0050), п'єса на три дії "Не співайте, півні, не вменшайте ночі!" (17-0051), велика збірка драматичних творів,

що коштувала 2,5 карбованця — значна сума порівняно з ціною на літературу суспільно-політичного змісту, яка не перевищувала і півкарбованця. Крім того, 1917 р. на зберігання надійшли такі твори: поема І. Франка "Панські жарти" (17-0057), біблійна повість Г. Хоткевича "Авірон" (17-0062), оповідання І. Федорченка "Коло смерті" (17-0055), жартівлива п'єса на дві дії Т. Колесниченка "Новий закон (От так утьопались)" (17-0053). У художній літературі, що виходила у революційному 1917 р., найпопулярнішим був жанр "казок для дорослих" — як завжди схильна до жартів Одеса надіслала до тогочасного бібліотечного відділу віршовану казку Еміля Кроткого про те, як цар "місця лишився" [26].

Отже, перший рік у роботі Державного архіву друку Книжкової палати України був доволі насичений. На етапі становлення потужної наукової установи сформовано загальні принципи систематизації та класифікації друків надходжень, їх технічного і наукового опрацювання, способів укладання й зберігання.

Список використаної літератури

1. *Автономия и федерация*. — Харьков : Тип. М. Сергеева, 1917. — 32 с.
2. *Агієнко О.* Революція духу (з приводу реформи церкви) / О. Агієнко. — Київ : Шлях, 1917. — 11 с.
3. *Алексеев І.* Вселюдне, рівне, просте і потайне виборче право / І. Алексеев. — Харків : Рух, 1917. — 16 с.
4. *Амон О.* Собственность, чем она была, что она есть и чем она будет / О. Амон. — Одеса : Техник, 1917. — 61 с.
5. *Бойко В.* Земство і народні управи / В. Бойко. — Київ : Друкарня Тов-ва "Час", 1917. — 15 с.
6. *Борович.* Что должно решать Учредительное собрание / Борович. — Харьков : Социалист, 1917. — 32 с.
7. *Бошко В. И.* Гражданская правоспособность крестьян в области землевладения / В. И. Бошко. — Киев : Тип. Ун-та св. Владимира, 1917. — 108 с.
8. *Ванькевич К.* Хто ми і від кого походим? / К. Ванькевич. — Проскурів : Друкарня Д. М. Левіта, 1917. — 72 с.
9. *Вихляев П.* Как уравнивать пользование землей / П. Вихляев. — Одеса : Изд-е объединенных фирм: кн. маг. А. А. Ивасенко, "Одесские новости", "Труд", 1917. — 32 с.
10. *Вікул С.* Автономія України / С. Вікул. — Київ : Криниця. — 1917. — 15 с.
11. *Вобльий К. Г.* К аграрному вопросу в России (мысли и цифры) / К. Г. Вобльий. — Киев : Изд-во "И. И. Чоколов", 1917. — 32 с.
12. *Гижицкая Л.* Положение женщины в настоящем и будущем социальном строе / Л. Гижицкая, пер. с нем. — Одеса : Единение, 1917. — 32 с.
13. *Горелик И. А.* Потемкинские дни (воспоминания потемкинцев) / И. А. Горелик. — Одеса : б. и., 1917. — 15 с.
14. *Горский Е. С.* Ближайшая задача русской демократии / Е. С. Горский. — Одеса : Изд-е объединенных фирм: кн. маг. А. А. Ивасенко, "Одесские новости", "Труд", 1917. — 22 с.
15. *Горский Е. С.* Взаимодействие Временного правительства и Совета рабочих и солдатских депутатов и твердая власть / Е. С. Горский. — Одеса : Изд-е Южно-русского общ-ва печатного дела, 1917. — 32 с.
16. *Горский Е. С.* Декларация прав человека и гражданина (основа Конституции) / Е. С. Горский. — Одеса : Изд-е объединенных фирм: кн. маг. А. А. Ивасенко, "Одесские новости", "Труд", 1917. — 23 с.
17. *Горский Е. С.* Единая демократическая и федеративная демократическая республика / Е. С. Горский. — Одеса :

- Изд-е объединенных фирм: кн. маг. А. А. Ивасенко, "Одесские новости", "Труд", 1917. — 24 с.
18. Горский Е. С. Учредительное собрание и верховное право народа / Е. С. Горский. — Одесса : Изд-е объединенных фирм: кн. маг. А. А. Ивасенко, "Одесские новости", "Труд", 1917. — 15 с.
 19. Грушевський М. С. Якої ми хочемо автономії і федерації / М. С. Грушевський. — Київ : б. в., 1917. — 16 с.
 20. Иванов Н. Об учредительном собрании и избирательном праве / Н. Иванов. — Одесса : Южная типография, 1917. — 16 с.
 21. Ірландська республіка. — Київ : Серп і молот, 1917. — 16 с.
 22. Кабанов Н. О свободах в свободных странах / Н. Кабанов. — Одесса : Вид-ня культпросвітнього тов-ва "Румчерода", 1917. — 22 с.
 23. Как предлагает наделить земледельцев землей Партия Народной Свободы. — Полтава : Изд-е Партии Народной Свободы, 1917. — 26 с.
 24. Как распределить землю. — Киев : Изд-е Партии социалистов-революционеров "Революционное знамя", 1917. — 8 с.
 25. Качинський. Рішення земельного питання / Качинський. — Одеса : Вид-ня культпросвітнього тов-ва "Румчерода", 1917. — 15 с.
 26. Кроткий Э. Сказка о том, как царь места лишился (в стихах) / Э. Кроткий. — Одесса: Тип. Торг. дома "И Маймин и Г. Тепер", 1917. — 16 с.
 27. Кузнецов К. А. Новая русская конституция / К. А. Кузнецов. — Одеса : Изд-е Южно-русского общ-ва печатного дела, 1917. — 20 с.
 28. Кузнецов К. А. Уроки австралийской демократии / К. А. Кузнецов. — Одесса : Изд-е Южно-русского общ-ва печатного дела, 1917. — 20 с.
 29. Леович Э. О пропорциональных выборах / Э. Леович. — Одесса : Изд-е объединенных фирм: кн. маг. А. А. Ивасенко, "Одесские новости", "Труд", 1917. — 16 с.
 30. Линниченко И. А. Малорусский вопрос и автономия Малороссии. Открытое письмо М. Грушевскому / И. А. Линниченко. — Одесса : Изд-е Южно-русского общ-ва печатного дела, 1917. — 40 с.
 31. Лисянский А. А. Учредительное собрание и его задачи / А. А. Лисянский. — Одесса : Изд-е объединенных фирм : кн. маг. А. А. Ивасенко, "Одесские новости", "Труд", 1917. — 32 с.
 32. Львович Г. Всеобщее, прямое, равное и тайное избирательное право / Г. Львович. — Одесса : Изд-е объединенных фирм: кн. маг. А. А. Ивасенко, "Одесские новости", "Труд", 1917. — 28 с.
 33. Пічета В. Прилучення України до Москви у московській історичній літературі / В. Пічета. — Київ: "Шлях", 1917. — 15 с.
 34. Серый С. Как русский народ добыл себе "Землю и волю" / С. Серый. — Одеса : Единение, 1917. — 79 с.
 35. Фирсов А. Земля — народу / А. Фирсов. — Одеса : Изд-е объединенных фирм: кн. маг. А. А. Ивасенко, "Одесские новости", "Труд", 1917. — 16 с.
 36. Цегельський Л. Історія Української держави та боротьби за її відбудування / Л. Цегельський. — Київ : Вернигора, 1917. — 8 с.
 37. Чернов В. М. Крестьянин и рабочий как категории хозяйственного строя / В. М. Чернов. — Одеса : Изд-е объединенных фирм: кн. маг. А. А. Ивасенко, "Одесские новости", "Труд", 1917. — 32 с.
 38. Что должен знать и помнить каждый из нас при выборах в городские думы. — Одеса : Вид-ня культпросвітнього тов-ва "Румчерода", 1917. — 15 с.
 39. Шишко Л. Э. Откуда пошла частная собственность на землю / Л. Э. Шишко. — Киев : Изд-е Партии социалистов-революционеров "Революционное знамя", 1917. — 32 с.

Надійшла до редакції 2 квітня 2018 року

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ



УДК 316.77:303



Оксана Телен,

заступник директора з навчальної роботи
Ужгородського коледжу культури і мистецтв,
здобувач НАКККіМ

Формування інституціональних дискурсів досліджень соціально-комунікативного процесу

Розглянуто умови формування полідискурсивності у дослідженнях соціально-комунікативного процесу. Наголошено на важливості вивчення інституціонального дискурсу в контексті розвитку соціально-комунікативної теорії та практики.

Ключові слова: теорія соціальних комунікацій, розвиток, дискурс, полідискурсивність, наукова рефлексія

Вступ. Актуальність вивчення дискурсів соціально-комунікативного знання зумовлена швидким розвитком процесів інформатизації та медіатизації суспільства, що призвело до багатьох неочікуваних змін в організації суспільного життя та появи нових

феноменів у сфері суспільних відносин у комунікативному просторі сучасності. Такий стан повністю відповідає розвитку теорії соціальних комунікацій, до формування якої залучено багато фахівців — представників різних галузей науки та суспільної прак-